A C T A U N I V E R S I T A T I S L O D Z I E N S I S
FOLIA LINGUISTICA 20, 1989

Maria Nowakowska

CHARAKTERYSTYKA GWARY WSI TARŁO W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM

Wieś Tarło znajduje się w województwie lubelskim, w odległości ok. 14 km na północny wschód od Lubartowa, na wyżynie towarzyszącej prawemu brzegowi rzeki Wieprz. Liczy ok. 130 domostw. Wieś posiada szkołę, punkt biblioteczny, kółko rolnicze i remizę OSP.

Mieszkańcy Tarła zajmują się rolnictwem. Oczywiście są również i tutaj tzw. chłoporobotnicy, którzy znaleźli zatrudnienie w przemyśle w pobliskim Lubartowie. Mają oni ułatwione dojazdy do pracy, gdyż we wsi znajduje się przystanek PKS-u oraz maleńka stacja PKP na trasie Łuków-Lublin. Te czynniki zadecydowały, że coraz więcej mieszkańców wsi, zwłaszcza młodzieży, zaczyna posługiwać się ogólnopolskim dialektem kulturalnym.

Tarło znajduje się w pobliżu dawnych granic historycznych Mazowsza i Małopolski. Ponieważ, jak wykazały badania dialektologiczne, granice językowe mogą pokrywać się z dawnymi granicami historycznymi[1], w badanej gwarze występują zróżnicowania językowe wiążące się ze wspomnianymi granicami. Ponadto, jak w wielu gwarach Lubelszczyzny, i tutaj można zauważyć wpływ gwar ukraińskich.

Materiał do pracy zbierałam w 1982 i 1983 r. metodą kwestionariuszową, za pomocą kwestionariusza do *Małego atlasu gwar polskich*[2] oraz *Kwestionariusza do badań słownictwa ludowego* pod red.

---

[1] Por. K. N i t s c h, *Dialekty języka polskiego*, Wrocław 1957, s. 8.

[2] *Mały atlas gwar polskich*, wyd. PAN, t. I, Wrocław 1957.

W. Doroszewskiego[3]. Pomocny okazał się też *Kwestionariusz do atlasu gwar Lubelszczyzny* pod red. G. Staśkiewicza[4]. Oprócz tego dokonałam nagrań magnetofonowych rozmów i swobodnych wypowiedzi mieszkańców, co pozwoliło mi lepiej wychwycić cechy badanej gwary.

Głównymi informatorami było małżeństwo Jaksimów. Pan Jakub (84 lata) uczęszczał tylko trzy miesiące do szkoły. Czytać i pisać nauczył się później - w wojsku. Natomiast pani Rozalia (75 lat) do szkoły chodziła trzy lata i tam nauczyła się pisać i czytać. Poza nielicznymi wyjazdami do Lublina nie opuszczała wsi na dłużej, dzięki czemu zachowała w swej mowie wiele cech gwarowych.

FONETYKA

Samogłoska *a*

Kontynuant stpol. *a* krótkiego tylko w nielicznych przypadkach wymawiany jest z nieznacznym zwężeniem do *e* (ă), np. *tutǎj* (‖ *tutaj*) - przyczyną zbliżenia artykulacji *a* do *e* jest tu następstwo tautosylabicznego *j*, wymawianego z silnym podniesieniem języka[5]. Ponadto w wymowie starszych mieszkańców Tarła utrzymują się formy: *redźić, redło* (‖ *radło*), *reźić, reźiłi* (ale: *rada*), co nie w pełni potwierdza tezę W. Kuraszkiewicza, że "północno-polskie przejście nagłosowego *ra-* w *re-* na terenie Lubelszczyzny ograniczać się może tylko do jednego wyrazu *redło*, sięgającego ku południowi po Lublin"[6]. W jednym przypadku zanotowałam oboczną postać *ja-* ‖ *-id-*: *jagoda* ‖ *idgoda*. Poza tymi wyjątkami grupy *ra-* i *ja-* pozostają niezmienione.

Na uwagę zasługuje wyraz *jadlyna* ‖ *jedlyna*. Forma z nagłosowym

---

[3] W. D o r o s z e w s k i, *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego*, Wrocław 1958.

[4] G. S t a ś k i e w i c z, *Kwestionariusz do atlasu gwar Lubelszczyzny*, Lublin 1965.

[5] K. D e j n a, *Dialekty polskie*, Wrocław 1973, s. 168.

[6] W. K u r a s z k i e w i c z, *Dialektologia. Przegląd gwar województwa lubelskiego*, [w:] *Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego*, t. I, Lublin 1931, s. 281. Opisywany stan zgodny jest z nowszymi danymi, por. K. D e j n a, *Atlas polskich innowacji dialektalnych*, Warszawa 1981, mapa 47.

ją- może być wynikiem hiperpoprawności lub powstała pod wpływem ukraińskiego *jałyna*[7].

Samogłoska *a* pojawia się niekiedy na miejscu innych samogłosek w takich wyrazach jak: *alegancki, xalera* (być może jest to eufemizm), *skarupy*.

Kontynuantem stpol. *a* długiego w badanej gwarze jest czasem *a* ścieśnione o barwie pośredniej między *a* i *o* (*å*), które niekiedy przechodzi w *o*. Taką realizację *a* (< stpol. *ā*) zanotowałam:

- w pozycji przed spółgłoską nosową: *barån* ‖ *baron, boćån, uopån;*

- na miejscu stpol. *ā* powstałego w wyniku wzdłużenia zastępczego: *boją̇ů śe, ʒ̇åt, v́iʒ̇ů* ‖ *v́iʒ̇ą;*

- w formie *dåj mi* (ale: *daj̇će*) - tu ścieśnienie *a* mogło powstać w wyniku pewnego rodzaju wzdłużenia zastępczego po zaniku wygłosowego *-j̇;*

- na miejscu stpol. *ā* powstałego z przyczyn intonacyjno-akcentowych: *båpka, j̇åj̇ko* ‖ *j̇oj̇ko, kovål;* zwłaszcza w przyrostku rzeczownikowym *-ak: b́ij̇åk, ʒ̇erzåk* ‖ *ʒ̇ežok, pj̇ej̇åk* 'kogut', *tarlåk* ‖ *tarlok* ‖ *tarlak, v́atrok* ‖ *v́atråk, v́epšok* ‖ *v́epšak, zebråk* 'żebrak'.

Jednak w większości zebranego materiału kontynuantem stpol. *a* długiego jest *a* jasne, co można tłumaczyć wpływem języka ogólnopolskiego, gdyż starsi mieszkańcy zaznaczają, że kiedyś mówiło się np.: *baron, tarlok,* a dziś: *baran, tarlak.* Taka realizacja stpol. *ā* może być też spowodowana sąsiedztwem gwar lubelskich z gwarami ukraińskimi[8].

Samogłoska *e*

Kontynuant stpol. *e* krótkiego na ogół nie różni się od ogólnopolskiego *e*.

Pewne odchylenia dotyczą dystrybucji *e* ruchomego. Spotkać bowiem można formy: *bes - bezu, mex - mexu,* co jest następstwem wyrównania analogicznego form przypadków zależnych do form mianownika. Ponadto występują formy mianownika z wtórnym *e*. Takie *e*

---

[7] Por. W. C y r a n, *Gwary polskie w okolicach Siedlec,* Łódź 1960, s. 17.

[8] Por. S. U r b a ń c z y k, *Zarys dialektologii polskiej,* Warszawa 1981, s. 24.

pojawia się w rzeczownikach, w których wygłosowe -r po ubezdźwięcznieniu ma skłonność do zanikania: *bober* 'bóbr', *ḱilometer*, *ĺiter*, *meter*, *ṕoter* 'Piotr', *v́ater*. Poza tym zachowało się dawne *e* w formach: *koźeu̯*, *koźeu̯ek*, *ᵘ̯ośeu̯* ‖ *ᵘ̯ośou̯*, *ᵘ̯ośeu̯ek*.

Samogłoska *e* (niezależnie od pochodzenia) przed spółgłoskami nosowymi realizowana jest różnie, odpowiednio do realizacji nosówki przedniej. Takie połączenie realizowane jest czasem jako *-aN-*: *laḿeš*, *saranka*, *sukanka* ‖ *suḱenka*, *saḿe*, *sẙžańe* 'twaróg ze śmietaną', *v́ercańe* (w dwu ostatnich formach taka postać może być wynikiem zastosowania przyrostka *-anie*); w formach narzędnika l.p.: *drůnškam*, *źeżakam*, *kou̯ovrotkam*, *parkanam*, *pu̯ujam*, *vžećůnkam*. Jest to starsza realizacja połączeń *eN*, powstała pod wpływem mazowieckim, a wiążąca się z rozwojem paralelnym do ewolucji nosówki krótkiej oraz *ăN*[9].

Występuje też nowsza realizacja w postaci *-ẙN-* lub *-ėN-* np.: *boxẙnek*, *źėń* ‖ *źeń*, *i̯estym*, *kubečkėm*, *śedym*, *trutẙń*, *žẙńaduo* 'małżeństwo, związek małżeński', a także *-eN-*, np.: *ćemny*, *kameń*, *len*, *vańenka*, *žemeń*.

Kontynuantem stpol. *e* długiego jest najczęściej głoska pośrednia między *y* i *e* (*ẙ*), występująca zarówno po spółgłoskach twardych, jak i miękkich oraz *i* - tylko po miękkich. Rzadziej spotyka się mniejsze ścieśnienie *e* w postaci *ė*. W wymowie młodszego pokolenia *e* ścieśnione wypierane jest przez *e* jasne pod wpływem języka ogólnopolskiego.

Ścieśnione *e* realizowane jest w następujących pozycjach:

1. Na miejscu stpol. *e* długiego powstałego ze wzdłużenia zastępczego:

- w mianowniku i bierniku rzeczowników męskich zakończonych spółgłoską etymologicznie dźwięczną: *xĺif* ‖ *xlẙf*, *xlẙp* - *xleba*, *ślẙć* - *śleźe*, *śńik* ‖ *śńek*,

- w stopniu wyższym i najwyższym przysłówków, gdzie w dawnym formancie **-eje* zanikło wygłosowe *e*, co dało formant *-ej*: *barźẙi̯* ‖ *barźii̯*, *daĺii̯*, *davńii̯*, *nai̯gožẙi̯*, *v́ẙncẙi̯*, *vyžẙi̯*;

- w dopełniaczu, celowniku i miejscowniku l. p. zaimków i przymiotników rodzaju żeńskiego: *bosḱii̯*, *dobrẙi̯*, *moi̯ii̯* 'mojej', *śf́ẙntẙi̯*, *tamtẙi̯*.

2. Na miejscu *ē* powstałego z przyczyn intonacyjno-akcentowych:

---

[9] D e j n a, *Dialekty polskie...*, s. 178.

- z pierwotnego **ě: bídota, kolьpka, śmix, śpivać, žьka;*
- z dawnego **e: cьpek* ‖ *cepek, pežyna, piže* ‖ *pьže, śmetana;*
- w grupach **tert, *telt: plьć, źrьbuntko; źrьć.*

3. W dawnych połączeniach *i, y+r: pьroguf, pьruk, stьrta* ‖ *sterta, sьšaće.*

4. Na miejscu ogólnopolskiego *e* w wyrazach zapożyczonych: *agrьst, staxьty.*

Samogłoska *o*

Stpol. *o* (niezależnie od pochodzenia) w pozycji przed spółgłoskami nosowymi bardzo często ulega zwężeniu i cofnięciu, i realizowane jest jako *ů: brůna, glůnecek* 'kromka chleba', *gůnt, kuńice* ‖ *kyońice, kůmary* 'komary', *kůmin, kůmora, kůnefka, kůń* ‖ *koń, sůńce, velůn.*

Ślady wpływu ukraińskiego można znaleźć w wyrazach z pełnogłosem: *xoyoble* ‖ *yoloble*[10] 'dyszle jednokonnego wozu', *morufka* 'mrówka', *morovisko.*

Ścieśnione *o* pochodzące ze stpol. *o* długiego wymawiane jest zgodnie z językiem ogólnopolskim. Niewielkie odchylenia dotyczą przyrostka *-or: gųsůr, kośůr, *ozur, paźgur.*

Głoska *ů* ‖ *u* na miejscu stpol. *o* długiego występuje ponadto w wyrazach: *knůve, skubel, skublica.* Ścieśnienie z przyczyn niejasnych przed wygłosowymi spółgłoskami bezdźwięcznymi zachodzi w wyrazach: *cuś, xuć* 'choć', *ktuś,* a także w zaimku *cůi* ‖ *co.*

Warto jeszcze wspomnieć, że nagłosowe *o-* często ulega labializacji: **oběat, *obras, *ocy, *ofca, *oger, *outaš. *opsada* 'tęczówka oka', **oś* ‖ *oś, *ośym.*

W rzeczowniku *xorcyk* (‖ **orcyk*) wystąpiło protetyczne *h(x)* pod wpływem gwar ukraińskich[11].

Samogłoska *u*

Realizacja *u* nie różni się w zasadzie od *u* ogólnopolskie-

---

[10] Psł. globiti 'ściskać, spajać', globa 'drąg, żerdź'. Por. F. S ł a w s k i, *Słownik etymologiczny języka polskiego,* t. I, Kraków 1952-1956, s. 426.

[11] Por. K. D e j n a, *Gwara Milna,* "Rozprawy Komisji Językowej ŁTN", 1956, t. IV, s. 8, 10.

go. Tylko w połączeniach *uN* niekiedy zachodzi obniżenie artykulacji: *fůnt, grůnt, porůn, půnkt, raxůnek, strůmyk.* Obniżenie to nie jest powszechne. Na przeszkodzie jednolitemu przejściu **uN > oN* stoi bezwzględna dążność do przemiany: ogólnopolska **oN > u, ó+N* oraz wpływ języka literackiego, co zauważył A. Tomaszewski[12].

Nagłosowe *u-*, podobnie jak *o-*, ulega labializacji, ale w znacznie mniejszym zakresie: *ᵘ̯ub́ur, ᵘ̯uie̯ľi, ᵘ̯ustroi̯one, ᵘ̯uv́erćiľy.*

Samogłoski *i, y*

Samogłoski *i, y* często ulegają rozszerzeniu przed spółgłoskami nosowymi i są realizowane jako *e: f kreḿinale, i̯em ‖ i̯im, i̯endľicka* 'samica indyka', *i̯endor, i̯endyk, rob́em, takem* 'takim', *za ńem.* Podobnemu rozszerzeniu ulegają samogłoski *i, y* przed spółgłoskami *l, ł (u̯): leľii̯a, pi̯eu̯a* 'piła', *pi̯eu̯ka, śelny ‖ śilny;* w formach czasu przeszłego czasownika *być: bẙu̯ ‖ byu̯, bẙu̯a, bẙu̯o, bẙľi ‖ byľi.*

Rzadko można spotkać realizację *y* jako *ẙ: fšẙstko ‖ fšystko, pšẙśľi, puskšẙnek ‖ puskšynek,* co może być spowodowane zachowaniem miękkości dawnych spółgłosek miękkich.

Samogłoski nosowe

Tylna samogłoska nosowa w gwarze Tarła ma artykulację wyższą od ogólnopolskiego *ǫ* i realizowana jest w postaci *ů̯* lub *ų*. Natomiast nasówka przednia występuje w postaci *ą̊ ‖ ę̊* (stąd różna realizacja *e* przed spółgłoskami nosowymi). Coraz częściej jednak samogłoski nosowe mają barwę zgodną z ogólnopolskim *ǫ, ę.*

W śródgłosie dochodzi do dekompozycji nosówek zarówno przed spółgłoskami zwartymi i zwarto-szczelinowymi: *bůnk, drůnk, důmp, iažump, kśunc, meśunc, porůnčḱi, vyćuńć; dåmb́ina, gåmba, kraveńźe, renkaf, śf́ẙncona, vẙncẙi, zåmby ‖ zẙmby;* jak i przed spółgłoskami szczelinowymi: *źunsu̯a, krůnzek, stůnzecḱi, sůmśady, vůns, vůńźutka, zakůnsḱi ‖ zakůsḱi; ćenšḱi, ćenzar, i̯enzyk, kśẙnžy ‖ kśenžy, pẙńś* 'pięść'.

---

[12] A. Tomaszewski, *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce,* Kraków 1930, s. 31.

Rozczepianie samogłosek nosowych przed spółgłoskami szczelinowymi jest charakterystyczne dla pogranicza wschodniego[13].

Rzadko nosowość samogłosek przed szczelinowymi realizowana jest synchronicznie: *gųski, gųśůr, jakųś, zavųzyvali; męžulo.* Jeszcze rzadziej następuje całkowity zanik rezonansu nosowego (oprócz połączeń *-ął*, w których to zanik ma charakter ogólnopolski): *vǫže* || *beže* (tu również tendencja ogólnopolska), *žefcůta, gůsenica, muš* (tu może wpływ języka ukraińskiego); *pšeślicka, sceka* 'szczęka' (tu może zachowana forma pierwotna[14]).

W wygłosie obie samogłoski ulegają odnosowieniu: *bávu še, fxožu, najmńejšu, nogu, pannu, pišču, robu, sobu; guovů* 'głowę', *mušč, zapasků.*

W wymowie nielicznych informatorów i w tej pozycji tylna samogłoska nosowa realizowana jest z rozłożeniem na wartość ustną i nosową:

- w 3 os. l. mn. czasu teraźniejszego: *gvažům, majům, mavum* || *muvu, važum;*
- w narzędniku l. p. rzeczowników rodzaju żeńskiego: *kijankum, korbům, motykům* (tu prawdopodobnie jest to końcówka fleksyjna *-om* z odpowiednim ścieśnieniem, utworzona na wzór końcówki *-em* rzeczowników rodzaju męskiego i nijakiego[15]).

Spółgłoski wargowe

Wymowa spółgłosek wargowych twardych jest zgodna z wymową ogólnopolską, natomiast spółgłoski wargowe miękkie *ṕ, b́, v́* w pozycji przed inną samogłoską niż *i* niekiedy realizowane są asynchronicznie: *b́iavy* || *b́avy, kůnoṕe, oṕeiki* 'opieńki, rodzaj grzybów', *ṕiasta* || *ṕasta, ṕeiůk, viežeje.* Ponadto w przypadku realizacji *ḿ* obok wyodrębnienia opóźnionej artykulacji środka języka w postaci *j́: mjara, mjasto, žemja,* występuje czasem grupa *mń ≤ ḿ: mńeža, mńednica, mńila, vezmńe,* a to z kolei powoduje pomieszanie *ḿ* z *ń: mńecka, mńitka.*

---

[13] Por. C y r a n, *Gwary polskie...*, s. 102.

[14] Por. A. B r ü c k n e r, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1970, s. 543.

[15] Por. Z. K l e m e n s i e w i c z, T. L e h r-S p ł a w i ń s k i, T. U r b a ń c z y k, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1981, s. 288.

Występowanie *pį, bį, vį, mį* ‖ *mń* można tłumaczyć mazowiecką tendencją do wyodrębniania palatalności wargowych w element spirantyczny[16] (zwłaszcza w przypadku *mń*) lub szerzącą się wymową ogólnopolską, w której ścisła jednoczesność ruchu warg i języka często nie jest zachowana[17].

Spółgłoski przednio- i środkowojęzykowe

Przedniojęzykowo-zębowe *ł* w gwarze Tarła nie utrzymało sie i wymawiane jest jako niezgłoskotwórcze *u̯*, np. *kou̯o, u̯uško, pu̯uk*. W formach męskich 3 os. czasu przeszłego *-u̯* (<*ł*) po spółgłosce zanika: *į̯at, pšyšet, star, śat, zį̯at*.

Głoska *u̯* zanika również w śródgłosie przed *u*: *duššy, gufka, puca, suxaį̯*.

Spółgłoska *n* przed *k, g* zachowuje artykulację przedniojęzykowo-zębową (bez względu na pochodzenie tego *n*), np.: *denko, ʒ̯efcynka, jabu̯onka; ćongńe, munka, pį̯enkńe; bank*.

Spółgłoski *š, ž, č, ʒ̯*, zastępowane są przez *s, z, c, ʒ*, np. *becka, bogac, cepek, cervony, desc, į̯esce, į̯us, kelýskem, krůnzek, u̯yzecki, prosek, ruza, scepan, zouńeš, zeby*.

Mazurzenie nie jest jednak konsekwentne i jest zjawiskiem zanikającym, o czym świadczy oboczna wymowa z zachowaniem szeregu dziąsłowego u starszych osób. Ponadto jest to cecha wyśmiewana. Toteż pojawiają się formy hiperpoprawne: *kou̯yška, šanečki, šklepiki, zgroza*. Niekiedy spółgłoska *ś* zastępowana jest przez niejako bliższe odpowiednikowi literackiemu *ś* ("śakanie"): *dyśel, śfager, śikovać, śintle* 'szynkle', *śli, śtaxýty*.

Kontynuanty dawnych grup **śr, *źr* realizowane są zgodnie z wymową ogólnopolską. Tylko w wymowie starszych mieszkańców wsi można usłyszeć: *pšezžadu̯o, śšoda, zžudu̯o*.

Spółgłoska *l* w pozycji przed *i* w wielu przypadkach ulega stwardnieniu, co jest cechą mazowiecką[18]. Daje się to zauważyć szczególnie w formach 3 os. l. mn. czasu przeszłego rodzaju męskoosobowego, np. *fku̯adalý, xoʒ̯ilý, licylý, nagotovalý, popiį̯alý, spa-*

---

[16] Por. D e j n a, *Gwara Milna...*, s. 19-20.

[17] Por. A. F u r d a l, *Mazowieckie dyspalatalizacje spółgłosek wargowych miękkich*, Wrocław 1955, s. 7.

[18] Por. D e j n a, *Dialekty polskie...*, s. 116 i N i t s c h, *Dialekty języka polskiego*, s. 46.

lýlý, zabralý. W innych formach: *glýnane, ḱelýšek, lýpa, na rolý, plýska.*

Spółgłoski tylnojęzykowe

Wymowa *k, g* przed samogłoską *e* na ogół zgodna jest z ogólnopolską. Zdarza się jednak, że *ḱe* wymawiane jest twardo, tak jak w gwarach mazowieckich[19]. Najczęściej dzieje się tak przed końcówkami fleksyjnymi: *drućikem, drūńškem, i̯akeś, ḱelýškem, požontkem, take* ‖ *taḱe, vau̯kem, vysoke, vžeǆ̇ūnkem.*

W gwarze Tarła brak *h* krtaniowego. Powszechnie panuje wymowa *x* (z dźwięcznym odpowiednikiem pozycyjnym). Tylko u starszych osób można sporadycznie usłyszeć: *nau̯as, herbata.*

Upodobnienia pod względem dźwięczności

W połączeniach międzywyrazowych panuje wymowa ubezdźwięczniająca wygłos wyrazów przed następującymi głoskami otwartymi i półotwartymi: *ʒevŷńć potraf robiľi, f staršyx meškańax,* [illegible] *bŷu̯o, tak mau̯a.*

Akcent

W badanej gwarze występuje silny akcent ekspiracyjny, który pada zasadniczo, tak jak w ogólnopolskim dialekcie kulturalnym, na drugą sylabę od końca. Tylko w pewnych kategoriach - 1 i 2 os. l. p. czasu przeszłego oraz 1 i 2 os. l. mn. tegoż czasu (tu akcent zgodny z ogólnopolskim) - akcentowane są trzecie sylaby od końca, np.: *ˈorau̯em, pamˈentau̯em, rˈobiu̯am, tšˈymau̯eś, ṕˈiʒau̯em,* [illegible]*braueś.* Taki akcent jest prawdopodobnie wynikiem znacznej ruchomości końcówek; np.: *takem zrobiu̯a, tegoś zapomnau̯, žem bŷu̯a,* [illegible] *ṕiʒau; f straxuśmy vyxovalý, i̯iśmy bŷľi, leńśmy zryvalý,* lub jest wynikiem mechanicznego doczepiania końcówek literackich do form gwarowych typu *i̯a dostau̯, my meľi*[20].

Niekiedy akcentowane jest przeczenie przed dwusylabowymi

---

[19] Por. D e j n a, *Dialekty polskie...*, s. 125, 126.

[20] Por. S. R e c z e k, *Nasz język powszedni*, Wrocław 1957, s. 98, 99.

formami czasu przeszłego: *ń'e bẏu̯am, ń'e davau̯;* a także przyimki przy jednosylabowych rzeczownikach: *v'e ẓvi, v'e fśi, z'e lnu.*

SŁOWOTWÓRSTWO

W tym zakresie na uwagę zasługuje wydatna produktywność niektórych formantów oraz formanty, których zakres użycia jest inny niż w dialekcie kulturalnym.

Przyrostek *-ak* tworzy wyrazy służące do nazwania istot niedorosłych: *ćelak, ẓećak, kurčak, prośak, sceńak, vepšak, źreb'ak.* Do tworzenia tej samej kategorii używany jest też przyrostek *-ątko: ćelůntko, koćůntko, kurčůntko, prośůntko, źreb'ůntko.*

Należy jednak zaznaczyć, że użycie przyrostków różnicuje semantycznie wyrazy, bowiem formy z *-ak* używane są na oznaczenie istot podrosłych płci męskiej, np. *ćelak* - to duże cielę, zaś *ćelůntko* - to małe cielę. Tak więc sufiks *-ątko* pełni funkcje wykładnika zdrobnienia.

Przyrostek *-ak* oprócz kategorii istot niedorosłych tworzy również nazwy mieszkańców: *lubl'ińak, ᵘostrovak, tarlak* ‖ *tarlåk* ‖ *tarlok;* nazwy narzędzi: *b'ii̯ak* ‖ *bii̯åk, čerpak, drapak* 'brona', *ẓežak* ‖ *ẓežak* ‖ *ẓerzok, suvak, tšepak;* inne: *kšak, pieiåk, pńak, umarlak* 'nieboszczyk', *žemeńak* 'pas rzemienny'.

Przyrostki *-ek, -ka* tworzą przede wszystkim zdrobnienia np. *dou̯ek, gaganek* 'gałganek', *glonecek* (od: *glonek* 'kromka chleba'), *kii̯ek, kośćuu̯ek, koźeu̯ek, mrocek, ᵘośeu̯ek, poddašek* (od: *poddax* 'dach wystający, pod którym przechowuje się drewno'), *saganek, zadek; drab'inka, druska, maśńicka, nuška, ᵘobrẏncka, ᵘovecka, saranka, safka, stůnzecka, sukmanka, sfinka, vanenka, viśeńka.*

Niektóre z form z *-ek* i *-ka* zatraciły znaczenie ekspresywno-deminutywne, stąd wynikła potrzeba nowego zdrobnienia: *drůnzecek, gžybecek, kavau̯ecek, šnurecek; becuu̯ecka, ẓefcynecka, kaplicecka, kartecka, skšynecka.*

Zdrobnienia są typową cechą badanej gwary.

Na uwagę zasługuje formant *-ina* w funkcji wykładnika nazw drzew: *dåmb'ina, xoi̯ina* ‖ *xoi̯na, i̯adlẏna, sośńina, viśńina* ‖ *viśńa;* oraz *-isko,* który tworzy formacje, będące nazwami pól w zależności od tego, co na nim rosło: *ᵘofśisko, prośńisko, pšeńicysko, recysko, zytńisko.*

W zakresie słowotwórstwa przymiotników godne spostrzeżenia

jest tworzenie stopnia wyższego. Przymiotniki te tworzone są często za pomocą sufiksu *-ejszy*, na wzór: *ładniejszy, ważniejszy*, np. *grupćeišy, lepseįsy, starseįsy, tfarźeišy*.

Czasowniki częstotliwe często zawierają w swej budowie przyrostek *-ywać*, charakterystyczny dla Mazowsza[21], np. *kupyvać* ‖ *kupovać, potstosovyvać, zańaryvać*. Czasowniki takie tworzy niekiedy sufiks *-ać: pšyįmać, uįmać, vyįmać*.

Uwagę zwracają też czasowniki z przyrostkiem *-ić* na miejscu ogólnopolskiego *-eć: myśľić* (tu może zachowana forma archaiczna[22]), *pšypomńić*. Formy te być może zostały utworzone pod wpływem typu: *chodzić, nosić*[23].

FLEKSJA

Omawiam tu tylko te końcówki, które stosowane są inaczej niż w języku ogólnopolskim.

Deklinacja

1. W dopełniaczu l. p. rzeczowników męskich nieżywotnych występuje końcówka *-u* oraz *-a: lna* ‖ *lnu, pšoda, tryba, voza*. Natomiast rzeczowniki żeńskie miękkotematowe przybierają czasem archaiczną końcówkę *-e: kuońice, mńedńice, skšyńe, studńe* ‖ *studńi*.

2. W narzędniku l. p. rzeczowników żeńskich występuje końcówka *-u* jako realizacja *-ą*. Niekiedy jednak rzeczowniki te przybierają końcówkę *-om* z odpowiednim zwężeniem, co prawdopodobnie nie jest wynikiem dekompozycji wygłosowego *-ą*, lecz powstało na wzór *-em* rzeczowników męskich i nijakich[24]: *ḱiįankům, korbům, motykům*.

3. W mianowniku l. mn. zaobserwować można częściowy zanik kategorii rzeczowników męskoosobowych i ich przejście do kategorii niemęskoosobowych, o czym świadczą formy: *xuopy, kolyndńiḱi, luoľińaḱi, strażńiḱi, sůmśady, ućekińery, vyrobńiki, zydy*. To przej-

---

[21] D e j n a, *Dialekty polskie...*, s. 245.

[22] Por. B r ü c k n e r, *Słownik etymologiczny...*, s. 350.

[23] Por. Z. S t i e b e r, *Izoglosy gwarowe na obszarze dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego*, Kraków 1933, s. 40, 41.

[24] Por. K l e m e n s i e w i c z i in., *Gramatyka historyczna...*, s. 291.

ście spowodowało zastąpienie męskoosobowych form zaimków i przymiotników w mianowniku l. mn. z końcówkami *-i* (*-y*) formami z *-e*: *take sůmśady, te kolýndńiki, te roʒice, vesoue xuopaḱi.*

4. W dopełniaczu l. mn. we wszystkich rodzajach przeważa końcówka *-ów*: *deseckuf, ʒefcynkuf, klepeckuf, kopytuf, koraluf, kovaluf, kšesuuf, kuruf, uykuf, mńedńicuf, ńepogoduf, ᵘokapuf, smatuf, vžećůnkuf.*

5. W narzędniku l. mn. następuje wyrównanie form z końcówką *-mi* do form z *-ami*: *końaḿi, kośćami.*

Koniugacja

1 os. l. p.

W czasie przeszłym często występują formy bez końcówek osobowych z jednoczesnym użyciem zaimka osobowego: *ia dostau, ia śe śmaua, ia znalazua* (podobnie w l. mn.: *my xoʒilý, my meḱi*). Prawdopodobnie formy te tworzone są pod wpływem języka ukraińskiego[25].

1 os. l. mn.

a) W l. mn. czasu teraźniejszego w koniugacjach *-ę, -esz* i *-ę, -isz* występuje końcówka *-em* lub *-im*: *iiʒem, modḱim śe, muśim, należym, robem, śeiem, zamaruiem.*

b) W czasie przeszłym, oprócz form bez końcówek osobowych, występują formy z końcówką *-śmy*, która wykazuje znaczną ruchomość: *do drogiśmy naznośiḱi, iiśmy pšežyly, takśmy dželi, tamśmy xoʒily, tośmy spožyvaḱi.*

Rzadko można usłyszeć formy liczby podwójnej z końcówką *-wa*, pełniące funkcję tej liczby: *byḱiźva z žonu, začeḱiźva obc puakać.* Na skutek kontaminacji końcówek *-śmy* i *-wa* powstała forma *tośma obe posuy.*

2 os. l. mn.

W czasie teraźniejszym i przeszłym na ogół występuje końcówka *-ta* (*-śta*), np. *cośta zrobiḱi, xceta, meḱiśta.* W trybie rozkazującym zaś mamy końcówkę *-cie*: *daiće, iećće.*

Końcówka *-ta* w jednej kategorii znaczeniowej ustępuje miejsca *-cie*, mianowicie w zwrotach do osób starszych dla podkreślenia szacunku: *cośće robiḱi, muviće.*

---

[25] Por. C y r a n, *Gwary polskie...*, s. 210.

UPODOBNIENIA FORM CZASOWNIKOWYCH

W czasie przeszłym następuje niekiedy upodobnienie niektórych form czasownikowych innych typów do typu: *miał, mieli, chciał, chcieli,* np. *muveľi, ᵘopovadeľi, patšeľi, pokazeľi.*

UWAGI KOŃCOWE

Ze względu na położenie, w gwarze Tarła dają się zauważyć związki z dialektem mazowieckim i małopolskim, a także wpływ gwar ukraińskich.

Cechy dialektu mazowieckiego

- przejście stpol. *ą* ⩾ *ų̊, ų,* np. *drůnzecek, munka, tańcu;*
- rozłożenie artykulacji wargowego *m* na grupę polifoniczną *mń,* np. *mńedńica;*
- częste stwardnienie *l* przed *i,* np. *lýpa, spalýlý;*
- przejście *ḱe* ⩾ *ke* zwłaszcza przed końcówkami fleksyjnymi, np. *drućikem, iakeś;*
- brak upodobnień pod względem miejsca artykulacji w połączeniach *nk,* np. *i̯abu̯onka, saranka;*
- ubezdźwięczniająca fonetyka międzywyrazowa, np. *f staršyx mešk̆ańax, tak ᵘodbyvau̯o śe;*
- końcówka *-em* lub *-im* w 1 os. l. mn. czasu przeszłego dwu pierwszych koniugacji, np. *i̯iźem, muśim;*
- końcówka formy liczby podwójnej *-ta* w 2 os. l. mn., np. *xceta, ḿcľiśta.*

Cechy dialektu małopolskiego

- brak przejścia nagłosowego *i̯a-* ⩾ *i̯e-;*
- brak przejścia śródgłosowego *-ar* ⩾ *-er-;*
- brak przejścia wygłosowego *-ai̯* ⩾ *ei̯;*
- labializacja nagłosowego *o-,* np. *ᵘofśisko, ᵘoś;*
- rozszerzenie artykulacji *y* do *ẙ, e* przed spółgłoskami *l, ł* (*u̯*), np. *pi̯eu̯a, bẙu̯;*

- rozszerzenie *u* do *ů* przed spółgłoskami nosowymi, np. *fůnt, grůnt;*

- redukcja kończącego grupę spółgłoskową *u̯* (<*ł*) przed *u*, np. *gufka, puca.*

Cechy językowe pochodzenia ukraińskiego

- dekompozycja samogłosek nosowych przed spółgłoskami szczelinowymi, np. *i̯enzyk, vůns;*

- zachowanie pełnogłosu w rzeczownikach: *xou̯oble* ‖ *u̯oloble, morufka, morovisko;*

- akcent na trzeciej sylabie od końca, np. *r'ob'iu̯am;*

- brak końcówek osobowych w czasie przeszłym, np. *i̯a dostau̯, my xoz̯ilỳ.*

SŁOWNICZEK

Podaję tu jedynie wybrane ciekawsze wyrazy gwarowe.

adamek	- 'zewnętrzna chrząstka krtani, grdyka'
barxanufka	- 'kurtka barchanowa'
bark	- 'deska łącząca dzioby sań'
basu̯yk	- 'rodzaj czapki'
bekeša	- 'męskie długie palto'
brodu̯o	- 'sterta słomy'
burka	- 'spódnica watowana pod spód'
bużyć	- 'dojrzewać', *zboże bużeie*
cyrkesy	- 'czerkiesi, wojska carskie'
ćeśl'ica	- 'siekierka półokrągła'
drapak	- 'brona'
drevutnik	- 'drwalnia, budynek, w którym rąbie się i przechowuje drewno', por. *poddax*
dumać	- 'myśleć, rozmyślać'
dyxać	- 'kaszleć, dławić się'
dyxavica	- 'kaszel, astma'
fasola	- 'groch'
gaće parćane	- 'spodnie lniane'

gaj - 'krzewy, zarośla'
głonek - 'kawałek chleba, kromka'
gnojovica - 'gnojówka'
godne śfenta, gody - 'Boże Narodzenie'
xabeta - 1) 'rodzaj przekleństwa', 2) 'lichy koń'
xarabaje - 'chrabąszcze'
xoyoble ‖ *yoloble* - 'dyszle wozu jednokonnego'
xorak - 'miotła zużyta'
jadlyna - 'jodła'
jaśeyki - 'drabinki na siano w stajni lub w oborze'
juxa - 'krew końska'
jupa - 'wierzchnie okrycie do ziemi'
kadyubek - 'drewniana przegroda dla krów i świń w oborze lub w chlewie'
kazalnica - 'ambona'
klamka - 'zasuwka lub haczyk przy drzwiach'
kleńće - 'przekleństwo'
kyak - 'wiązka słomy na tyczce do czyszczenia pieca'
knůvc - 'dolna część snopka'
kolki - 'igliwie'
kopeć - 'dym albo swąd z pieca'
kopyto - 'kopyto końskie, racica krowy'
krypa - 'czółno wydrążone z pnia drzewa'
kšynuvek, kšynufka - 'miska gliniana'
kuca - 'miejsce pod piecem dla kury z kurczętami'
kutyja - 'potrawa wigilijna z pszenicy'
letke - 'płuca zwierzęce'
yopata - 1) 'łopata do chleba'; 2) 'wiosło'
myux - 'pysk krowy'
muxojir - 'muchomor'
na pšyboś - 'chodzić w butach na bose nogi'
nurćić - 'przewracać ziemię'
ńevastka - 'synowa'
ńižek - 'dolna część maślniczki'
yopsada - 'tęczówka oka'
yorcyk ‖ *xorcyk* - 'drążek, do którego zakłada się konia na postronki'
pańenka - 'źrenica oka'
plaskaty - 'płaski'
pyaxta - 'prześcieradło'

poddax - 'dach wystający, pod którym przechowuje się drewno'
podobadek - 'drugie śniadanie'
potacka - 'rodzaj cebrzyka na wysokich nogach, używanego do prania bielizny'
proc - 'mały stołeczek używany przy praniu bielizny'
puskšynek - 'przegroda wewnątrz skrzyni z boku, przy wierzchu, do przechowywania drobiazgów'
pyrgnuńć - 'rzucić, cisnąć'
razovać - 'bronować pole przed zasiewem'
recka - 'gryka'
ruvnanka - 'bukiet kłosów żyta lub pszenicy wręczany gospodarzowi podczas dożynek'
safl'ik - 'naczynie okrągłe z drewna, rodzaj balii bez ucha'
sceįba - 'pysk konia'
scyžńe - 'ściernisko, zżęte pole'
sedńizna - 'szron na murze'
sfarcek, sfarcovńica - 'przemyt w czasie wojny, szmugiel'
skrudl'ić - 'bronować na wiosnę'
skubl'ica - 'część zasuwy przy drzwiach stodoły'
suubica - 'pień do rąbania drzewa'
stega - 'podmokłe pastwisko'
sųžańe - 'twaróg ze śmietaną'
tarzak - 'tartak'
umarlak - 'nieboszczyk'
valkųš - 'alkierz, pokoik obok głównego pokoju'
vůnćora - 'rowek w klepkach, w którym osadzone jest dno beczki'
vyžek - 'górna część maślniczki'
zaloty - 'zaręczyny, oświadczyny'
zapax, zapart - 'martwe jajo'
zavlec - 'bronować po zasiewie'
zvackovać - 'przeżuwać'
žųńadyo - 'małżeństwo, związek małżeński'

TEKST GWAROWY

Vigil to normalńe užůnžal'i ‖ pšećes te potravy rozmaįite bųy ‖ ževųńć potraf robił'i ‖ to napšut to poųožyl'i kolende na sto-

le ‖ na stole pou̯ožyľi śano | na tym śańe pou̯ožylý kolende | puźńii̯ stavaľi te mixy ‖ ksynuvek ten ‖ a naz byu̯o ʒ́eći śedmoro ‖ žeśmy śe usaʒ́iľi tak po staršemu | ńe tak i̯ag buńć | tylko po staršemu ‖ nai̯mu̯otša | starsei̯sa i̯i tak i̯edno kolei̯no ‖ matka počynstovaľi nas kolendu | puźńii̯ to potraf pšežegnalý i̯i kolei̯no takśmy spožyvaľi | kapustå z groxem | kašå | bašč | kartofle | gžyby ‖ kutyi̯a ḱedyź bẙu̯a | to pšeńice ḱedyś tuklý f stempax i̯i puźńii̯ to gotovalý i̯i mag verćilý i̯i tym zalevalý i takśmy śe ʒ́eći pytalý | coś i̯at na viǵil ‖ a grox i̯i kutyi̯uśmy sobe muveľi ‖ i̯i tag byu̯o ʒ́evẙńć potraf lýcylý | no i̯i barʒo pi̯enkńe bẙu̯o ‖ to i̯a ńeras tera pšypominau̯am iag vnučḱi pšysu̯y albo co ‖ veće i̯ak ḱedyś i̯akśmy u̯opxoʒ́iľi vigili̯e ‖ a vy tera ńe xceta navet skostovać i̯eʒeńa | tylko muve max | max co lepsei̯se zi̯eś muve i̯i i̯uš ućekaš ‖ a to ḱedyś fšystḱego kazaľi sprubovać ‖ fšystkośmy prubovalý ‖ a i̯esce u̯yške za pas se fsaʒ́ilý | bo muvu | kśyš će ńe bẙʒ́e bolau̯ | tośmy śe uśmalý ‖ a do zvežunt teś śe zostavau̯o s každego i̯eʒeńa | to ui̯eľi vele tam byu̯o | tšy kruf | to tšy u̯yžečḱi | u̯opu̯atek taḱi śfẙncony vźeľi | to byu̯ kolorovy | to byu̯o dla dobytku | dla bydu̯a ‖ i̯i to i̯eʒeńe na śfẙnty scepan ‖ to ḿiska co stoi̯au̯a na zbožu | na vešxu | zbože vysvpane byu̯o ‖ to f tym zbožu to bẙu̯o znai̯dovauo śe fšystko zbože i̯aḱe byu̯o ‖ i proso | i̯i žyto i̯i co byu̯o to fšystko tak po gaśći vźelý i to bẙu̯o dla dobytku ‖ śfinkam daľi skostovać | śano kůńovi znovu zańeślý ‖ i̯i fšystko u̯opsužylý tak | že fšystko byu̯o zadovolone | fšystko mauo śfẙncone ‖ na pasterke to my xoʒ́ilý | bo kośćuu̯ek o tšy ḱilometry | tylko f staršym veku to do bžeźńicy xoʒ́ilý ‖ no to xoʒ́ilý normalńe tak na pasterke | na dvunasta goʒ́ina i̯i pešo ‖ zaśľi | pšyśľi i̯i tak śe u̯odbyvau̯o ‖ a xoi̯inka to kedyź byu̯a ‖ to stavaľi ʒ́efko xoi̯inkove ‖ ale u̯ustrui rencńe robiľi ‖ śfecḱi pšyvůnzyvaľi drućikam | a u̯ustroi̯ić to sami ʒ́eći robiľi tam z bibuu̯ḱi tam i̯akeś stro̯i̯a ‖ i̯i taḱi bẙu̯ strui̯ ‖ a ʒ́iśai̯ to u̯upi̯enksone | a kedyś tak śe u̯odbyvau̯o ‖

Maria Nowakowska

A DISCRIPTION OF THE DIALECT FROM THE VILLAGE TARŁO IN LUBLIN VOYEVODSHIP

The paper was intended as a brief description of the dialect from the village Tarło in Lublin voyevodship. Tarło is situated ca. 14 km North-East of the town of Lubartów and in the vicinity of the historical border between Mazovia and Little Poland. The border is associated with linguistic variation. In the studied dialect one may observe some influences from the Mazovian dialect (eg. the change of Old Polish *ą̄* > *ǫ̊*, *ų*, the depalatalization of *l'* before *i*, the change *ke* > *ke*, the absence of articulatory assimilation in clusters in *nk*, the devoiced interword phonetics), as well as influences from the dialect of Little Poland (absence of the changes: *i̯a-* > *i̯e-*, *-ar-* > *-er-*, *-ai̯* > *-ei̯*, the broadening of articulation of *y* to *ẏ*, *e* before the consonants *l*, *ł* (*u̯*), the broadening of *o* to *u* before nasal consonants, the labialization of the onset *o-*).

As the dialects of the Lublin area border un Ukrainian dialects, some influences from the latter may also be traced in the dialect of Tarło (eg. the decomposition of nasal vowels before spirants, the full voicing in some words, the stress on the antepenultimate syllable, the suffixless forms of past tense).